

1. **Бабаков В. Г.** Национальное сознание и национальная культура (методологические проблемы) / В. Г. Бабаков, В. М. Семенов. – М., 1996.
2. **Гаврилюк Ю. М.** Філософія вітчизняної культури: навчально-метод. Посіб. / Ю. М. Гаврилюк. – Харків, 2002. – 144 с.
3. **Гнатенко П. И.** Национальная психология и бытие общества / П. И. Гнатенко, М. П. Бузский. – Д.: ДНУ, 2002. – 209 с.
4. **Иванова С. Ю.** Этническое в культуре человечества: диалектика общего и особенного / С. Ю. Иванова // Этничность, культура, менталитет. Междисциплинарный сборник статей. – Карачаевск: Изд-во КЧГПУ, 2000. – С. 52–60.
5. **Кузин В. И.** О роли практического сознания в социокультурном развитии / В. И. Кузин // Современные интерпретации социокультурных процессов: сб. науч. тр. – Кемерово, 1994. – С. 37–56.
6. **Лопуга О.** Культура як спосіб існування суспільства і людини / О. Лопуга // Філософські пошуки. – Вип. XXI–XXII. – Львів-Одеса, Центр Європи, 2006. – С. 291–297.
7. **Моль А.** Социодинамика культуры / А. Моль. – М.: Прогресс, 1973. – 176 с.
8. **Попов Д.** Соціокультурна рефлексія над смыслом людського життя / Д. Попов // Життя етносу: соціокультурні нариси: Навчальний посібник. – К.: Лібідь, 1997. – С. 10–25.
9. **Скрипник Г.** Методологічні засади та проблеми розвитку сучасної української етнології / Г. Скрипник // Етнологія. Фольклористика : в 2 т. – Одеса, 1999. – Т. 1. – С. 3–11.
10. **Степико М. Т.** Буття етносу: витоки, сучасність, перспективи (філософсько-методологічний аналіз) / М. Т. Степико. – К.: Знання, КОО, 1998.
11. **Сурина А. Ю.** Воспитательное значение мифологических архетипов / А. Ю. Сурина // Філософські пошуки. Вип. XXI–XXII. ІФЛС-ЛФС «Cogito». – Львів; Одеса, Центр Європи, 2006. – С. 201–213.
12. **Тарасенко В. І.** Концептуальний дефіцит макроструктурних уявлень про суспільство у вітчизняній соціології / В. І. Тарасенко // Проблеми розвитку соціологічної теорії. Теоретичні проблеми змін соціальної структури українського суспільства : Наукові доповіді і повідомлення II Всеукраїнської соціологічної конференції. – К., 2002. – С. 21–30.
13. **Тоидис В. П.** Этнонациональный менталитет и этническое самосознание / В. П. Тоидис // Этничность, культура, менталитет. Междисциплинарный сборник статей. – Карачаевск: Изд-во КЧГПУ, 2000. – С. 5–16.
14. **Чернова Л. С.** Поля сенсу та співзвучності понять «Етнічність» і «Національність» / Л. С. Чернова // Наукове пізнання: методологія та технологія. – Вип. 2. – Одеса, 2006 (18). – С. 125–130.
15. **Geertz Cl.** Interpretation of Culture / Cl. Geertz. – N.Y., 1998.

Надійшла до редколегії 16.12.09

УДК 141.131

О. М. Ярош

Національний гірничий університет (м. Дніпропетровськ)

РОЗУМ І ПІЗНАННЯ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ НІКОЛИ КУЗАНСЬКОГО

© Ярош О. М., 2010

Розкрито проблему істини й істинності пізнання в контексті неоплатонічної концепції філософа Відродження Ніколи Кузанського, із зверненням до неоплатонічних учень, що вплинули на неї.

Ключові слова: духовність, знання, містика, неоплатонізм.

Раскрыто проблему истины и истинности познания в контексте неоплатонической концепции философа Возрождения Николы Кузанского, с обращением к неоплатоническим учениям, которые повлияли на нее.

Ключевые слова: духовность, знание, мистика, неоплатонизм.

In the article the problem of truth and truth of cognition is researched in the context of neoplatonic's conception of philosopher Nicolas from Cusa, with the address to Neo-Platonism, which influenced for it.

Keywords: spirituality, knowledge, mystique, Neo-Platonism.

Проблема духовності є однією з центральних у сучасній філософії. Можна показати, що більшість дискусій, що ведуться сьогодні в різних областях філософського знання, так або інакше торкаються саме цієї проблематики. Річ у тому, що та сукупність ідей і ідеалів, яка протягом останніх сторіч визначала розвиток не тільки західноєвропейської філософії, але і західної культури в цілому, починає піддаватися найрішучішому критичному переосмисленню.

З початку Нового часу зосередженість, а потім і однобічна замкненість наукової думки на раціональному методі в процесі пізнання призводить до типу світогляду, який базується на принципі корисності. Нестримний розвиток у рамках технічної цивілізації, націленість науково-технічного прогресу на підкорення і перетворення природних стихій призвели не до гуманізації відносин людини і природи, а до глобальної екологічної кризи, що є загрозливою для самого людського виживання. Розвиток технічної раціональності, в найширшому сенсі слова (включаючи техніку ведення економічних, адміністративних політичних і інших справ), виразився у створенні системи механізмів, що мають власну логіку функціонування, відчужених від людини і таких, що протистоять їй та її свободі. Впровадження раціонального начала в суспільному житті, в розумінні вираження антропологічного егоцентризму, виявило явні межі, а раціоналізація техносфери і ряду областей економіки супроводжується в сучасному суспільстві ерозією культурних сенсів і втратою ідентичності, внаслідок чого людина відчуває себе в ситуації, що виходить з-під її контролю. Фактично, ця ситуація не є новою саме тепер, адже вона передбачалася і відчувалася ще у працях А. Тойнбі, А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, а в більш пізній період це чітко проявилось в працях Представителів історизму: Н. Бердяєва, Х. Ортеги-и-Гассета, К.-П. Сартра, А. Камю.

Неосмислення принципів буття людини, повернення їх до духовності, розуміння природного потягу людини до трансцендентного, Божественного, адже такого роду збалансування може повернути людству і окремій людині цілісність у баченні зовнішніх і внутрішніх форм світу в собі і навколо себе.

Таким періодом, що в найбільш повному обсязі розкривав і осмислював питання духовності в її соціальних і індивідуально-особистісних проявах, було середньовіччя. Досвід Середньовіччя, Відродження, в якому відобразились непрості протиріччя між приматом розуму і віри, науковим знанням і теологічними установками, отримує нове

значення. Вчення Ніколи Кузанського з характерним для нього синтезом раціонального і містичного, віри і розуму, інтуїції та інтелекту, пізнання і споглядання – приклад плідного поєднання таких протилежних тенденцій, а тому метою статті є виявлення розуміння істини й істинного знання в неоплатонічній концепції Кузанця.

На жаль середньовічна європейська філософія і філософія Відродження не є достатньо дослідженими у вітчизняній філософії, більшість досліджень представляють собою досить заангажовані й надміру однозначні результати. Необхідно відзначити в цьому зв'язку недостатню вивченість і об'єктивність аналізу вчень середньовіччя, в основі яких лежить ідеалістично-теологічна домінанта. Так, містичні тенденції періоду Середньовіччя і Відродження із характерним для них релігійно-теологічним забарвленням майже не отримали серйозної уваги вітчизняних філософів радянського часу. Разом з тим закладена в цих тенденціях холодна орієнтація є напрочуд плідною і необхідною в розробці нових підходів сучасного світорозуміння для виведення суспільства із духовної кризи, викликаній однобоким розвитком раціонально-прагматичної світоглядної парадигми. Можна погодитися з багатьма істориками філософії, що Нікола Кузанський представляє собою ключову фігуру в ренесансній філософській і естетичній думці. Але погляди Кузанця виявляються ще більш складними й глибокими, ніж багато інших теорій і вчень Відродження, ключ до яких ми хотіли б у нього знайти. «Це найбільший мислитель не тільки епохи Ренесансу, але й взагалі всієї нової й новітньої європейської філософії», – визнає А. Ф. Лосєв, і додає, що Нікола Кузанський – «безумовно, неоплатонік у самому суворому й справжньому сенсі слова. Однак у неоплатонізмі він висував і підкреслював такі моменти, які цілком відповідали індивідуалізму, що назрівав тоді, з його постійною схильністю до суб'єктивно-іманентної інтерпретації дійсності» [6].

Неоплатонізм Ніколи Кузанського виражався у ставленні до розуму і можливості пізнання, формулюванні ним принципу єдності світу і Бога, як Єдиного. За свідченнями Ніколи Кузанського, на нього суттєво вплинули такі великі попередники як Прокл, Діонісій Ареопіт, Майстер Екхарт, які відносяться до містиків. У системі Прокла знання розуму буває двох видів. «Одне присутнє в ньому в якості розуму, а друге – як щось інше, відмінне від розуму. У першому випадку він пізнає самого себе, в другому... діє, наче оп'янілий від нектару і довівши себе до стану божественної одержимості; в одному випадку він пізнає суще, а в другому – не-сущє» [8, с. 484]. Так само він по аналогії говорить про можливість пізнання душ: «І майже всі душевні знання є катафатичними (адже душі пізнають сутності, довідуючись, що вони є; такою є власна ознака катафасиса), і лише знання, яке отримують в богонатхненній дії, пов'язані із осягненням єдиного, виявляється для душ апофатичним, адже вони пізнають не те, що є єдиним, а те, чим воно не є, оскільки воно вище самого поняття «є»; мислення про те, що дещо не є, – це апофасис» [8, с. 484]. Посилаючись на Платона, Прокл зазначав, що «причиною всіх зол для душі якраз і є спроба відшукати своєрідність єдиного і передоручити його пізнання судженню; замість цього необхідно пробуджувати єдине в нас, аби, якщо дозволено так виразитись, до певної міри удостоїтися честі в нашому власному чині пізнати подібне за посередництвом подібного. Адже те, що піддається думці ми пізнаємо за допомогою думки, розсудливе – за допомогою розсудку,

інтелігібельне – розумним в нас. Так само нашим власним єдиним ми будемо осягати єдине як таке» [8, с. 485].

Використовуючи апофатичний шлях пізнання Прокла, Діонісій Ареопагіт у викладенні містичних глибин християнської теології говорить про нього, як єдиний можливий спосіб досягнення і осягнення Бога: «І от, відійшовши від... усього видимого, Мойсей вступає в глибину містичного Мороку невідання, у якому в ньому припиняється всяка пізнавальна діяльність, зовсім зникає все чуттєве й зорове сприйняття, і належить він уже не собі й не чому-небудь суцього, а Тому, Хто поза межами всього суцього, і, таким чином, тільки після того, як скасувавши всяке відання, Мойсей пануючою частиною свого розуму з'єднується з Тим, Хто недоступний ніякому пізнанню, у довершеному невіданні знаходить він надрозумове відання» [4].

Так ми зустрічаємо вперше поняття «відаючого невідання», або «ученого незнання», яке пізніше буде використане Ніколою Кузанським. У своїй праці «Про містичну теологію» Діонісій Ареопагіт подає принципи, які будуть ретельно розглянуті і доведені Кузанцем в добу Відродження з максимальною очевидністю і майстерністю. «Бог це не душа й не розум, а оскільки свідомість, думка, уява в Ньому відсутні, то Він і не розум, і не мислення й ні зрозуміти, ні визначити Його неможливо; Він не число, не міра, ні велике що-небудь, ні мале, ні рівність, ні нерівність, ні подоба, ні неподоба; Він не спочиває, не рухається, не дарує заспокоєння; не має могутності і не є ні могутністю, ні світлом; не має буття й не є небуттям, ні сутністю, ні вічністю, ні часом й осягнути Його думкою – неможливо; Він – не знання, ні істина, ні царство, ні премудрість, ні єдине, ні єдність, ні божество, ні доброта, ні дух – у тому розумінні як ми його представляємо, ні синівство, ні батьківство, ні взагалі що-небудь із того, що нами або іншими (розумними) істотами може бути пізнано. Він не є ні що-небудь не-сущє, ні що-небудь сущє, і ні сущє не може пізнати Його в Його бутті, ні Він не пізнає сущє в бутті суцього, оскільки для Нього не існує ні слів, ні найменувань, ні знань; Він не п'їтма, ні світло, ні омана, ні істина; стосовно Нього зовсім неможливі ні позитивні, ні негативні судження, і коли ми що-небудь заперечуємо або затверджуємо про Нього за аналогією з тим, що Ним створене, ми, власне, нічого не спростовуємо й не визначаємо, оскільки досконалість єдиної Причини всього суцього перевершує будь-яке твердження й будь-яке заперечення, і, узагальнюючи: перевага над всією сукупністю суцього, Того, Хто за межами всього суцього, – безмежна» [4].

Вивчаючи цей уривок, можна зрозуміти витoki філософського світобачення Ніколи Кузанського, а поняття «безмежність», «учене незнання» стали основними поняттями в його філософській системі. Під «ученим незнанням» філософ розумів деяке пізнання, що представляло набагато більш високу ступінь знання, ніж знання профанне, розсудкове, властиве людині при пізнанні світу матеріального. Знання в підпорядкованому смислі являє собою осягнення якого-небудь предмета духом, або вищим розумом. Найважливішою ознакою знання є те, що воно висвітлює нам щось, що знаходиться зовні, тобто щось, що не є воно само. Але те, що розум виробляє в собі відносно речей, це і є сутність речей. Поза розумом залишається лише чуттєва оболонка; сутність речей входить у розум. Споглядаючи цю сутність, яка однією з ним природи, розум вже не може більше говорити про знання; адже він споглядає не річ, яка знаходиться поза ним, а річ, яка є частиною його самого; він споглядає самого себе: він уже не знає, лише споглядає самого себе, тобто має справу не із

знанням, а з не-знанням. Розум вже не зайнятий розумінням, а споглядає поза розумінням своє власне життя. Ця вища ступінь пізнання відносно нижчих є «не-знанням». – Але ясно, що суть речей може бути досягнута лише через цю ступінь пізнання. Таким чином, Нікола Кузанський під «ученим незнанням» розуміє ніщо інше, як відроджене знання, яке стало внутрішнім переживанням. Людина пізнає перш за все речі чуттєвого світу, вона складає собі думки про їх буття і дію. Першооснова всіх речей – вища за самі речі, тому цю першооснову людина не може зрозуміти посередництвом тих самих понять і ідей, якими він досягає речі. «І якщо він приписує цій першооснові (Богу) якісь властивості, з якими він познайомився на нижчих речах, то ці властивості можуть послугувати лише допоміжними уявленнями для слабкого духу, який низводить до себе цю першооснову, щоб змогти представити собі її. В дійсності ніяку властивість, що належить нижчим речам, ми не вправі приписувати Богу» [9, с. 390]. Так само, як і з поняттям Єдине у неоплатоніків, власне у Прокла в коментарі до платонівського «Парменіда» говориться про обмеженість поняття буття в його використанні відносно Єдиного, Нікола Кузанський приходить до розуміння недоцільності приписувати Богу поняття «є», адже «буття» – уявлення, яке людина склала відносно нижчих речей. Бог же вищий за «буття» і «небуття». Бог, якого ми наділяємо якимось певними властивостями, не може бути істинним Богом. Як Єдине Прокл пропонує мислити в якості надсутнього, так і Нікола Кузанський говорить про те, що до істинного Бога ми приходимо тільки в тому випадку, коли під Богом із властивостями ми розуміємо над-Бога, про якого ми не можемо знати в звичайному розумінні цього слова. Щоби прийти до Бога, треба увійти в стан «не-знання». Пізнання поділяється на таке, що дає нам знання про зовнішні речі, і на те, яке є сам предмет, про який ми отримуємо знання. Перший тип пізнання панує в науках, які намагаються віднайти повне знання про речі і процеси цього світу; друге знаходиться в нас, коли ми живемо в самому цьому досягнутому знанні.

Осмислення істини в праці Ніколи Кузанського «Про учене незнання» з очевидністю демонструє обмежені можливості людського розуму у своїх потугах досягнути істину. «Наш кінцевий розум, рухаючись шляхом уподібнень, не може... в точності досягнути істину речей» [5, с. 53]. Таку думку філософ пояснює тим, що істина сама по собі не може бути більшою чи меншою, вона є в чомусь неділимому і, окрім цього, не може бути остаточно виміряною ні чим іншим, ніж вона сама. Кузанець приводить вдале порівняння істини з неділимим колом: «...Коло, буття якого складається в чомусь неділимому, не може бути вимірним не-колом» [5, с. 53]. Людський розум не можна уподібнити до істини, а тому і вимірювати таким інструментом саму істину не є можливим. «Не являючись істиною, наш розум ... ніколи не досягає істину так точно, щоб уже не міг досягнути її все точніше, без кінця, а відноситься до істини, як багатокутник до кола: будучи вписаним в коло, він тим йому подібніший, чим більше кутів має, але навіть при умноженні своїх кутів до нескінченності він ніколи не стане рівним колу, якщо не перетвориться в тотожність із ним» [5, с. 53]. Так формулюється принцип про неможливість знайти у світі абсолютно тотожні речі, тобто принцип індивідуальності. Геніальна очевидність такого порівняння у Ніколи Кузанського характеризує

філософа як мислителя нового типу, адже в період Відродження принципи очевидності, нескінченності, індивідуальності, математичної достовірності виносяться на перше місце, про що свідчить у праці «Естетика Відродження» А. Ф. Лосев. Нікола Кузанський показує, що істина, в точності як вона є – невловима. Людський розум відноситься до неї, як можливість – до абсолютної необхідності, яка не може бути ні чим іншим, ніж вона є. «Суть (quidditas) речей, істина сущого, недосяжна в своїй чистоті, і, хоча філософи її розшукують, ніхто не знайшов її як вона є. І чим глибша буде наша ученість у цьому незнанні, тим ближче ми приступимо до істини» [5, с. 54]. Далі він порівнює істину і Бога з максимумом. Разом із тим абсолютний мінімум у своїй «абсолютності» незбагненно збігається із абсолютним максимумом, адже абсолютний мінімум – це те, менше чого нічого не може бути: максимум перевершує все і мінімум також перевершує все, і якщо звільнити поняття мінімум і максимум від кількісної характеристики, то з повною очевидністю для нас виявляється збіг максимуму і мінімуму: максимум перевершує все і мінімум також перевершує все; абсолютна кількість не більше максимально, ніж мінімально, тому що максимум його є через співпадання разом і мінімум. Тут мова йде про граничність, ні чим не визначену, яка є разом з тим актуальністю всього можливого. Але це «перевершує наше розуміння, не здатне на шляхах розсудку поєднувати протилежності в їх джерелі; адже ми рухаємось у світлі того, що відкриває нам природа, а будь-яке природне знання далеко відпадає від нескінченної сили і пов'язувати в єдине ціле нескінченно далекі одне від одного протилежності – нездатне. Тільки незбагненно піднявшись над всякою дискусією розсудку, ми бачимо, що абсолютний максимум є нескінченністю, якій ні що не протилежно і з якою збігається мінімум» [5, с. 54]. Як відмічає Нікола Кузанський, поняття «максимум» і «мінімум» – це трансцендентні межі з абсолютною значимістю: піднімаючись над усім визначеним у кількості об'єму і сили, вони охоплюють у своїй абсолютній простоті все.

Тож, проблема істинності знання і роль розуму у вченні Ніколи Кузанського отримує особливе розуміння: розум – необхідна складова діяльності людини в її побутовому світі, але в пізнанні істини і Бога, як уособлення цієї істини, розум має лише підготовчу роль, а справжнє пізнання проходить за межами розсудкового. А істина – єдина, неподільна, несуперечлива і цілісна, може досягатись лише надрозсудковим зусиллям духовної сутності людини.

Бібліографічні посилання

1. Аляєв Г. Є. Філософський універсум С. Л. Франка / Г. Є. Аляєв. – К.: ПАРАПАН, 2002.
2. Гайдєнко П. П. История новоевропейской философии в ее связи с наукой / П. П. Гайдєнко. – Режим доступа: <http://www.philosophy.ru/library/gaid/02/0.html>
3. Горфункель А. Х. Гуманизм и натурфилософия итальянского Возрождения / А. Х. Горфункель. – М.: Мысль, 1977. – 359 с.
4. Дионисий Ареопагит. Мистическое богословие. – Режим доступа: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22apr2005_2013.html.
5. Кузанский Н. Сочинения : в 2 т / Николай Кузанский. – М.: Мысль, 1980. – Т. 1.

6. **Лосев А. Ф.** Эстетика Возрождения / А. Ф. Лосев. – Режим доступа: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22apr2005_3317.html.
7. **Прокл.** Первоосновы теологии / Прокл. – Тбилиси: Мецниереба, 1972. – 178 с.
8. **Прокл.** Комментарии к «Пармениду» Платона / Прокл. – СПб.: Мирь, 2006. – 896 с.
9. **Штайнер Р.** Мистика на заре духовной жизни нового времени. Философия свободы Р. Штайнер. – М.: Изд-во АСТ; СПб.: Terra Fantastica, 2000. – 688 с.

Надійшла до редколегії 15.12.09